

Samfundsfag i Danmark – en finländsk kommentar och komparation

Tom Gullberg

Nordidactica

- Journal of Humanities and Social Science Education

2023:1 Jubileum

Nordidactica – Journal of Humanities and Social Science Education

Nordidactica 2023:1 Jubileum

ISSN 2000-9879

The online version of this paper can be found at: www.kau.se/nordidactica

Samfundsfag i Danmark – en finländsk kommentar och komparation

Tom Gullberg

Åbo Akademi

About the author: Tom Gullberg, FD, är äldre universitetslektor i historiens och samhällslärans didaktik vid Åbo Akademis fakultet för pedagogik och välfärdsstudier i Vasa.

Uppfattningen om hur och vad man ska undervisa om samhället är avhängigt av kontext, tidsanda, syfte, och utbildningspolitiska särdrag och drivkrafter. Så ser läget ut globalt, och så ser det också i stort ut i Norden. Det finns dock inom Norden också tydliga likheter, inte minst att samhällsläran (samfundsfag) gjort ett flertal irrfärder inom ramen för respektive lands skolsystem innan det eventuellt gått att hitta en samsyn kring vad samhällsläran ska vara.

Den här artikeln tar avstamp i Torben Spanget Christensens analys av samfundsfag i Danmark. Strävan är närmast att analysera framställningen om det danska samfundsfag utifrån en jämförelse med samhällsläran i Finland, men texten kan också uppfattas som kommenterande och argumenterande.

Den tydligaste likheten mellan Finland och Danmark är den långvariga sammankopplingen med läroämnet historia, som för Finlands del bröts slutligen först i och med nya skollagar (för grundskola och gymnasium) år 1998, enligt vilka samhällslära skulle hanteras som ett självständigt läroämne. Samtidigt är det intressant att notera att man i Danmark började experimentera med det självständiga läroämnet samfundsfag i gymnasiet redan på 1960-talet, samtidigt som det parallellt också existerade andra varianter och kombinationer. Den danska utvecklingsprocessen är beskrivande för läroämnets position i hela Norden. Det är ändå tydligt att ett mera samhällsinriktat läroämne fått en allt starkare identitet under hela 1900-talets gång.

Samhällslärens väg till självständighet

Det handlat inte endast om att läroämnet har olika benämningar i de nordiska länderna – samfundsfag, samhällskunskap eller samhällslära – utan Torben Spanget Christensen visar i sin artikel att det också handlar om innehåll, ämnesdidaktisk inriktning och samhällspolitiska prioriteringar. Trots att det finns stora likheter mellan olika nordiska samhällen, så är vi starkt påverkade av historiska strömningar och särdrag.

Ett historiskt särdrag för Finland har dels varit avsaknaden av statlig suveränitet före 1917, dels den tydliga närvaron av Ryssland och framför allt Sovjetunionen både före och under kalla kriget. Men den tydligare kopplingen till statsrättsliga frågor och en innehållsmässig tyngdpunkt på juridik, som också Christensen noterat, går egentligen tillbaka till de första skolordningarna inom det svenska riket, som Finland var en del av ända till år 1809. I den svenska skolordningen av år 1649 betonades lojaliteten till den svenska kronan i undervisningen om samhället, och betoningen av att fördjupa statsförfattningen i undervisning blev ännu tydligare under 1700-talet. I den mån samhällslärlig kunskap undervisades i finländska läroverk under den autonoma perioden inom ramen för det kejsarliga Ryssland (1809-1917) var det fortfarande de statsrättsliga och juridiska dimensionerna som övervägde, dels för att det ur ryskt perspektiv var viktigt att den absoluta monarkin betonades, men dels också för att den långvariga diskussionen om en framväxande finsk stat vann på en diskussion om Finlands grundlagar, och då avsågs de svenska gustavianska grundlagarna från 1772 och 1789, som man betonade att tsaren hade godkänt år 1809 (Andersson, 1979).

Man kunde alltså säga att det i Finlands funnits en långvarig tradition att betona lojalitet gentemot statsmakt och statsförfattning, och att det mot den bakgrunden inte är överraskande att även 1900-talets samhällslära brukar beskrivas som socialiserande. Den traditionen förstärktes dels av att det splittrande inbördeskriget 1918, dels av den nya kalla krigs-verklighet som Finland vaknade upp till efter andra världskriget. I strävandena att ena befolkningen efter inbördeskriget fanns det inte utrymme för en mera kritiskt och analytisk undervisning om samhället, och under hela den långa perioden före Sovjetunionens upplösning var det inte heller läge att föra in mera aktiva politiskt-ideologiska aspekter i samhällsläran, även om jag själv som elev i finländsk grundskola och gymnasium under kalla krigets tid aldrig reflekterade över det (Arola 2003, Löfström, Virta & Salo, 2017). Det skulle säkert vara möjligt att prata om en finlandiserad samhällslära, men den forskningsinsatsen väntar ännu på en insats. Samhällslärens syfte att skapa aktiva medborgare, och betoningen på demokratifostran och deltagande, fick en mycket mera synlig roll i de finländska läroplanerna under 2000-talet. Sett ur ett dylikt historiskt-kontextuellt perspektiv har situationen för Finlands del länge varit annorlunda än för Danmark och övriga Norden.

I en jämförelse med Danmark är de strukturella grunddragen i Finland ändå påfallande likadana, både beträffande det nutida läget och det historiska förloppet. Också i Finland var samhällsläran ända sedan slutet av 1800-talet ett "bihang" till läroämnet historia. Det var en utbredd uppfattning i Finland att undervisningen om samhället kunde ske inom ramen för historieundervisningen. Först år 1963 identifierades samhällsläran som en skild inriktning i de högre läroverkens läroplan då det kombinerade ämnet "historia och samhällslära" introducerades (Arola, 2001). Det är spännande att notera att samfundsfag utvecklades som ett självständigt ämne i Danmark vid samma tidpunkt! I lagstiftning och läroplanssammanhang uppstod det självständiga läroämnet samhällslära först år 1998. Det är inte ännu helt utrett huruvida samhällslärens frigörelse från historieämnet hade att göra med den kommande reformen av studentexamen, där man från och med 2006 gick in för enskilda ämnesprov i stället för det traditionella kombinerade realprovet med frågor från samtliga realämnena (såväl naturvetenskapliga som humanistiska). I det ämnesövergripande realprovet hade studentfrågorna i "historia och samhällslära" ingått som en enda ämneshelhet, men från och med år 2006 kunde examinanderna anmäla sig till specialiserade ämnesrealprov (Löfström, 2019).

Tyngdpunkter och ämnets ambitioner

Såväl det danska samfundsfag som den finländska samhällsläran kan uppfattas som typiska tvärvetenskapliga läroämnen, eftersom byggklossarna består av flera olika samhällsvetenskaper. Torben Spanget Christensen nämner sociologi, ekonomi, politologi och internationell politik som centrala områden för det danska samfundsfag, och på den här punkten finns det påtagliga skillnader i jämförelse med Finland.

För Finlands del har samhällsläran av tradition byggt upp kring statskunskap (som i viss mån har en inriktning mot den danska politologin) och nationalekonomi. Däremot

har sociologin, trots försiktig lobbning från sociologiskt håll, aldrig etablerats som ett kärnområde i samhällsläran. Orsakerna till det kan åtminstone delvis relateras till den redan nämnda långvariga socialiserande traditionen i Finland.

Såväl inom lärarutbildningar som i skolornas undervisning kom därför det för finländskt vidkommande specifika vetenskapsområdet förvaltningsvetenskaper att få en central roll i samhällsläran. Utöver den statsvetenskapliga beskrivningen av beslutsprocesser inom och mellan regering och parlament, så innehöll undervisningen detaljerade beskrivningar av kommunernas och den statliga förvaltningens verksamhet, medan aspekter som kan uppfattas som mera politologiska fick ett större utrymme först från och med 1990-talet.

Den nationella studentexamen är en tydlig likhet mellan Danmark och Finland, och här avviker dessa länder från övriga Norden. Men i Finland har man inte gått in för en gymnasial modell med ”samfundsfaglige studieretninger”, utan det finländska gymnasiet har i viss mån bevarat en allmänbildande karaktär där studerande bör läsa åtminstone någon obligatorisk kurs i varje ämne. Det bör ändå framhållas att samhällsläran som ämne expanderat mycket kraftigt i den finländska läroplanen för gymnasiet, och sedan den läroplan som godkändes 2015 har samhällsläran haft lika många obligatoriska kurser som historieämnet. Alla gymnasister läser nu de tre kurserna *Det finländska samhället*, *Ekonomikunskap* och *Finland, Europa och en värld i förändring*, och de kan ytterligare välja kursen *Lagkunskap* (vilket många gör). Det bör samtidigt påpekas att all yrkesutbildning ligger utanför gymnasiestudierna, och i yrkesinstitutet, som omkring 50 % av varje årskull väljer, erbjuds mycket begränsade studier i samhällslära (Gymnasiets läroplan, 2019).

I en jämförelse med Danmark förefaller samhällsläran – eller samhällsorienteringen – ha varit mera långvarigt etablerad i den grundläggande utbildningen i Finland. Redan i läroplanerna för folkskolan på 1920-talet betonades medborgarfärdigheter, och inom ramen för historieundervisningen nämndes begreppet samhällslära. Då den 9-åriga grundskolan successivt infördes i Finland under perioden 1972–1977 – som den mest genomgripande och avgörande utbildningsreform Finland någonsin upplevt – kom ämnet samhällslära att placeras på den avslutande 9:e årskursen (formellt fortfarande som en del av historieämnet), vilket under flera decennier upplevdes som problematiskt av lärarna, som upplevde svårigheter med att introducera ett nytt läroämne för i värsta fall skoltrötta och vagt intresserade 15-åringar.

I samband med införandet av grundskolan på 1970-talet fanns också en större ambition att förstärka de finländska tonåringarnas medborgarfärdigheter, och därför infördes ämnet medborgarfärdighet som ett eget läroämne för årskurserna 7–8. I betänkandet för den nya grundskolan konstaterades bland annat att ”avsikten med ämnet medborgarfärdighet är att hjälpa eleven att orientera sig i sin livsmiljö” (Grundskolans Läroplanskommittés betänkande II, s. 138–153). Man betonade att åtminstone följande områden skulle täckas inom ramen för läroämnet medborgarfärdighet: 1) Uppträdande, 2) Trafik, 3) Familjefostran, 4) Hälsovård, 5) Förebyggande av olycksfall, 6) Nykterhetsfostran, 7) Befolkningsskydd och brandvärn, 8) Ekonomisk fostran. Flera av dessa områden lyftes sedermera i de nya läroplanerna på 1980-talet in i ämnet samhällslära då ämnet medborgarfärdighet avskaffades.

I internationella jämförelser har finländska elever i grundskolan haft mycket färre lektioner i samhällslära än genomsnittet, men i och med att samhällsläran sedan 2016 också undervisas i grundskolans årskurser 4–6 har antalet lektioner i samhällslära närapå fördubblats (Löfström 2019). Samhällslärens ökade utrymme och utbildningspolitiska status avspeglar förstås också den rådande tidsandan och samhällspolitiska ambitioner.

Samhällslära och demokratifostran – ett komplicerat förhållande

Utifrån Torben Spanget Christensens beskrivning är det uppenbart att det finns en starkare tradition i Danmark att inom ramen för samfundsfag arbeta med frågor kring demokrati och deltagande. Den socialiserande traditionen i finländsk samhällslära har i sig inte skapat ett komplicerat förhållande till demokratifostran, men på grund av politiskt betingade invanda mönster präglades samhällsläran inte av ett specifikt aktörs- och deltagandeperspektiv på samma sätt som i dansk tradition.

Först kring millennieskiftet 2000 kom de så kallade ICCS- eller Civics-studierna (International Civic and Citizenship Education Study) att skapa en debatt kring demokratifostran och samhällslärens roll i Finland. Civics-studierna slog entydigt fast att finländska 15-åringar hade ett svagt intresse för samhälleligt deltagande. En intressant aspekt med dessa ICCS-resultat, och samtidigt en märklig motstridighet, är att de 15-åringar som är ointresserade av att engagera sig i samhällsfrågor ändå hade mycket starka ämneskunskaper om samhället (Berg, 2010).

En konsekvens av den politiska debatt som följde på ICCS-resultaten var beslutet att inleda undervisning i samhällslära redan på årskurserna 4–6 i grundskolan. En annan konsekvens var att de kommande läroplanerna kom att ha mycket tydligare målbeskrivningar för demokratiska kompetenser. Des demokratiska målen formuleras inte endast i läroplanen för samhällslära, utan ingår som ett allmänt mål för skolans hela verksamhetskultur. Det finns ändå en tendens i skolorna att skjuta över ansvaret för ”demokratifrågor” till lärarna i samhällslära (Löfström, Virta & Salo, 2017). Den här gråzonen mellan samhällslärens ansvar för ämneskunskap och ansvaret för demokratifostran har i Finland åtminstone till en del skapat ett identitetsproblem för samhällsläran, och det gäller speciellt undervisningen i det nya ämnet samhällslära på årskurserna 4–6 i grundskolan (Löfström 2014). Där är det klasslärare med mycket tunna studier i samhällslära och samhällslärens didaktik som sköter undervisningen, och det förefaller ofta att finnas en uppfattning bland klasslärarna att ämnet samhällslära i sig inte kräver någon fördjupning eftersom skolorna ändå arbetar med demokratifostran i skolans vardag. Så är det säkert i vissa skolor, men på basen av Christensens beskrivning verkar det som att man i danskt samfundsfag i större utsträckning lyckats etablera didaktiska modeller som också stärker demokratiska kompetenser. Det här är helt klart en aspekt där finländsk samhällslära kan få draghjälp av den danska ämnesdidaktiska traditionen

Referenser

Andersson, H. (1979). *Kampen om det förflutna: studier i historieundervisningens målfrågor i Finland 1843–1917*. Åbo: Åbo Akademi.

Arola, P. (2001). Yhteiskuntaopista 2000-luvun kansalaiskasvatukseen. I: Löfström, J. (red), *Yhteiskuntatiedon tiedetausta*. Helsingfors: Helsingfors universitet.

Arola, P. (2003). *Tavoitteena kunnan kansalainen. Koulun kansalaiskasvatuksen päämäärät eduskunnan keskusteluissa 1917–1924*. Helsingfors: Helsingfors universitet.

Berg van den, M. (2010). *Nuorten näkemyksiä Suomen yhteiskunnallisesta kehityksestä*. Historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen tutkimus- ja kehittämiskeskuksen tutkimuksia 11. Helsingfors: Helsingfors universitet.

Grunderna för gymnasiets läroplan (2019), Helsingfors: Utbildningsstyrelsen.

Grundskolans läroplanskommittés betänkande II. (1970) Läroplan för läroämnena. Kommittébetänkande A 5. Helsingfors: Statsrådet.

Löfström, J. (2014). Den nya samhällsläran i den grundläggande utbildningens lägre årskurser i Finland: en möjlighet till att förnya ämnet? I: Kvande, L (red): *Faglig kunnskap i skole og lærerutdanning. Nordiske bidrag til samfunnsfag- og historiedidaktikk*. Bergen: Fagbokforlaget.

Löfström, J., Virta, A., & Salo, U-M (2017). *Valppaaksi kansalaiseksi – Yhteiskuntatiedollisen opetuksen taito ja teoria*. Historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen tutkimus- ja kehittämiskeskuksen tutkimuksia 15. Helsingfors: Helsingfors universitet.

Löfström, J. (2019). Yhteiskuntaoppi. Social Studies in Finland. A Country Report. *Journal of Social Science Education*, 18(4), 88-101.